

НАСТАВА МОДЕРНЕ ИСТОРИЈЕ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
Д о д а т н и   н а с т а в н и   м а т е р и ј а л и

ИСТОРИЈСКА ЧИТАНКА 3

Балкански ратови

НАСТАВА МОДЕРНЕ ИСТОРИЈЕ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
Додатни наставни материјали

Балкански ратови

Издавачи: Дан Граф д.о.о, Београд и Центар за демократију и помирење у југоисточној Европи, Солун

За издаваче: Душан Митровић и Ненад Шебек
Наслов оригинала: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials,
The Balkan Wars, Thessaloniki 2009
Превод са енглеског: Хелена Козул
Консултант: Биљана Ступар
Припрема за штампу и штампа: Цицеро, Београд
Тираж: 1000 примерака

Ово издање финансира је ЕУ

The European Union's Instrument for
Pre-accession Assistance (IPA).

Ставови у овој публикацији су искључива одговорност аутора и ни на који начин не изражавају став Европске уније нити издавача.
The contents of this publication are the sole responsibility of the author and can in no way be taken to reflect the views of the European Union or the publishers.

За CDRSEE:

Председник Управног одбора CDRSEE: др Ерхард Бусек
Известилац Управног одбора CDRSEE за пројекат Настава модерне историје југоисточне Европе: Коста Карас
Извршни директор CDRSEE: Ненад Шебек
Директор програма: Корина Ноак-Аетопулос
Пројектни тим: Андонис Хадзијанакис, Џени Деметриу, Сузан Надо Бустаманте и Звездана Ковач

THE PUBLICATIONS AND TEACHER TRAINING ACTIVITIES OF THE JOINT HISTORY PROJECT HAVE BEEN MADE POSSIBLE THROUGH THE KIND FINANCIAL BACKING OF THE FOLLOWING:

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)
Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece
Tel.: +30 2310 960820-1; Fax: +30 2310 960822
e-mail: info@cdrsee.org, web: www.cdrsee.org

ISBN: 978-86-83517-66-4

НАСТАВА МОДЕРНЕ ИСТОРИЈЕ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
Д о д а т н и н а с т а в н и м а т е р и ј а л и

ИСТОРИЈСКА ЧИТАНКА 3

Балкански ратови

Уредници: ВАЛЕРИЈ КОЛЕВ и КРИСТИНА КУЛУРИ

Уредница серије: КРИСТИНА КУЛУРИ

Уредница издања на српском језику: ДУБРАВКА СТОЈАНОВИЋ

ТРЕЋЕ ИЗДАЊЕ

DAW GRAF

Београд 2012

Садржај

Увод	13
Хронологија	17
Прво поглавље: Економије и друштва	23
Ia. Људи	24
Табела 1: <i>Пораст балканског становништва, 1878-1912</i>	24
Сл. 1. Монастир/ Битољ	24
Табела 2: <i>Становништво у градовима и престоницама балканских националних држава, 1860-1910</i>	25
Сл. 2. Жене у Касторији, с почетка XX века	25
Табела 3: <i>Процена броја становника у европским покрајинама Османског царства за 1911. годину</i>	26
Сл. 3. Свакодневни живот на улицама пијачног дела града Солуна	26
Сл. 4. Пијаца оваца у Цариграду	27
Табела 4: <i>Етничка подела становника Цариграда, 1897.</i>	27
Сл. 5. Пастери у Епиру, 1912.	28
Табела 5: <i>Прекоморске миграције из балканских националних држава, 1876-1915</i>	28
I-1. Грчки досељеник у САД Стив Хадзис прича о свом животу	29
Iб. Економија	30
Табела 6: <i>Буџети балканских држава, 1898-1912</i>	30
Табела 7: <i>Структура државних трошкова по глави становника у 1911.</i>	30
I-2. Пољопривреда у османској Македонији, прва деценија XX века	31
Сл. 6. Предионица браће Сајас у Солуну	31
Табела 8а: <i>Балкански извоз, 1901-1911</i>	32
Табела 8б: <i>Балкански увоз, 1901-1911</i>	32
Сл. 7. Превозна средства у Албанији почетком XX века	33
Табела 9: <i>Балканске железничке пруге у употреби, 1870-1912</i>	34
I-3. Анализа бугарске железнице начелника генералштаба бугарске војске, генерала Фичева	34
Табела 10. <i>Телеграфи 1910. године</i>	35
Сл. 8. Вила Алатини у Солуну, 1913.	35
Iв. Култура	36
Сл. 9. Час историје у женској гимназији, Атина 1911.	36
I-4. Јеврејски дечак описује своје школовање у Солуну 1904.	37
Табела 11: <i>Неписменост почетком XX века (процент неписмених)</i>	38
Табела 12: <i>Основне школе и ученици (крајем XIX и почетком XX века)</i>	38
Сл. 10. Јеврејске жене плешу, Солун	39
Сл. 11. Ткаље, Авдела 1907 – први балкански филм	39

Друго поглавље: Политика	40
IIa. Покретачке идеологије	41
Мапа 1: <i>Националне аспирације балканских земаља</i>	41
Сл. 12. Румунски ђон – румунска карикатура, 1913.	41
Табела 13: <i>Супарничке статистике о Македонији</i>	42
II-1. Очекивања једног српског војника	43
II-2. Идеологија жртве, румунски војник	43
II-3. Турци и османски наднационални концепт	43
II-4. Осећања хришћанских сељака према Младотурцима у османској Македонији	44
Сл. 13. Комите у области Касторија, почетак XX века	45
II-5. Идеја о балканском савезу Ивана Вазова, бугарског песника	45
II-6. Балкански савез према Српској социјалдемократској партији	46
А. Из говора вође Српске социјалдемократске партије Димитрија Туцовића на антиратном протесту 1912. године	
Б. Из говора члана Српске социјалдемократске партије	
Д. Лапчевића у Народној скупштини 7. (20) октобра 1912. године	
II-7. Извештај Централног комитета Бугарске лабуристичке социјалдемократске партије (лево крило) МСБ-у, 1912.	46
II-8. Извештај Социјалистичке федерације Солуна послат МСБ-у, 1913.	47
Табела 14. <i>Људски ресурси за време балканских ратова 1912-1913</i>	48
II-9. Црногорске новине о циљевима рата, 1912.	48
II-10. Новине владајуће партије у Бугарској о српско-бугарском сукобу око Македоније 1913.	49
Сл. 14. Албанија брани Скадар и Јањину од мајмуна-Црне Горе, тигра-Грчке и змије-Србије	49
Сл. 15. Румунија под теретом мандата европске цивилизације	50
II-11. Тумачење румунских интереса од стране једног професионалног историчара непосредно после балканских ратова	51
IIб. „Источно питање“	51
II-12. Приказ „источног питања“ једног француског историчара, 1898.	51
А. Ислам против хришћанства	
Б. Османско царство и балкански народи	
В. Европски концепт	
Сл. 16. <i>Дивно страшило за птице</i> , карикатура	
Е. Муановића (Београд, 1912)	53
Сл. 17. <i>Крава музара</i> (османска карикатура, 1909)	54
II-13. Улога великих сила, према опису македонског револуционара из Велеса	54
II-14. Циркуларно писмо руског министра иностраних послова Сазонова руским дипломатским представницима у иностранству, 18. октобар 1912.	54
II-15. „Добри монарх“	55
II-16. Чланак у румунским новинама од 16. јуна 1913. – дана кад је Бугарска напала Србију	55
II-17. Одломак из књиге једног румунског политичара	55
II-18. Подела ратног плена	56
Сл. 18. <i>Европа и бесна деца</i> (румунска карикатура, 1913)	56

IIв. Очекивање и објава рата	57
II-19. Неочекивање рата у Османском царству	57
II-20. Саопштење Ђорђа I, краља Грчке, о објави рата Османском царству, 5. октобар 1912.	57
II-21. Бугарски цар Фердинанд о објављује рат Османском царству, 5. октобар 1912.	57
Сл. 19. <i>Путовање из задовољства</i> (османска карикатура, 5. октобар 1912)	58
II-22. Проглас команданта Источне турске армије Абдулах-паше војницима, 8. октобар 1912.	58
Сл. 20. <i>Балкан против тиранина</i> , 5. октобар 1912. (грчка литографија)	59
II-23. Очекивање рата у Србији, 8. октобар 1912.	59
II-24. Један Бугарин описује народно расположење пред рат	60
II-25. Одломци из двеју новина изданих на албанском језику у иностранству који износе два различита става о Првом балканском рату А. Из новина издатих у Бостону Б. Из новина издатих у Софији	60
Сл. 21. Испраћај – у Софији и у Цариграду	61
II-26. Делови споразума о савезу између Краљевине Грчке и Краљевине Србије, потписаног 19. маја (1. јуна) 1913.	62
Сл. 22. Црногорци се радују објави рата, 1912.	62
II-27. Прокламација црногорског краља Николе, 27. јула 1913.	62
II-28. Прокламација грчког краља Константина, 21. јуна 1913.	62
II-29. Новине и јавно мњење у Румунији непосредно пред румунску инвазију на Бугарску у Другом балканском рату А. <i>Хоћемо рат</i> Б. <i>Гомила је била огромна</i>	63
Сл. 23. <i>Хора</i> – традиционално румунско коло које играју румунски војници на путу за Бугарску	64
II-30. Чланак у румунским новинама којим се желе објаснити разлози и циљеви румунске инвазије на Бугарску	64
II-31. Изјава бугарског премијера Ст. Данева о румунској инвазији на Бугарску	64
Треће поглавље: Друштва у рату	66
IIIа. Ратни фронтови	67
Сл. 24. Бугарска војска	67
III-1. Опис победе српске војске код Куманова	68
Сл. 25. Последњи поздрав (Кумановска битка)	68
III-2. Грчка војска заузима Солун	68
Сл. 26. Престолонаследник Грчке улази у Солун	69
Сл. 27. Предаја турске заставе краљу Николи по уласку црногорских трупа у Скадар, април 1913.	70
Сл. 28. Бугарски цар Фердинанд на рушевинама тврђаве у Кавали	70
Сл. 29. <i>Грчко-бугарско „братство“</i> , румунска карикатура	71
III-3. Српски војник помаже турској деци	71
Сл. 30. Турска деца поздрављају српске војнике, 1912.	72
III-4. Риза Нур објашњава узроке османског пораза	72
III-5. Мајор Милован Гавриловић описује како је заробио Шукри-пашу	73

III-6. Извештај француског војног аташеа у Софији о томе како је утврђење Једрене заузела бугарска војска	74
III-7. <i>Једрене је пало!</i> – чланак у румунским новинама	74
Сл. 31. Намирење турско-бугарског сукоба, румунска карикатура 1913.	75
IIIБ. Живот на фронту	76
III-8. <i>Од планине Старац до Битоља</i> : Дневник једног обвезника Дунавске санитетске колоне (Кумановска битка), који илуструје ситуацију у српској војсци	76
III-9. Пађење коња, по причи турског поручника	76
Сл. 32. Транспорт рањених војника из солунске луке	77
III-10. Стање бугарске војске у Тракији према опису једног Француза	77
Сл. 33. Чешки лекар др Јан Левит у болници Српских сестара	77
III-11. Хрватски лекар износи своја осећања после посете бојишту код реке Марице	78
III-12. Изет-Фуад-паша описује оскудицу у хлебу у турској војсци	79
III-13. Одломци из сећања једног румунског војника	79
Сл. 34. Грчки логор код Ксантија	80
III-14. Одломак из дневника Василиса Сурапаса, грчког добровољца	80
III-15. Морал у бугарској војсци, према анализи бугарског начелника генералштаба много година после рата	80
III-16. Из сећања једног румунског официра о преласку специјалног понтонског моста на Дунаву код Корабије	81
III-17. Сусрет турских и црногорских војника у Скадру после предаје града	81
IIIв. Паралелни рат	82
III-18. Писмо Ипократа Папавасилијуа својој жени Александри	82
III-19. Карнегијева фондација за међународни мир коментарише „паралелне“ губитке после спаљивања села и егзодуса људи	83
Сл. 35. Рушевине Сера	83
III-20. Борба муслимана, октобар 1912.	84
III-21. Бугарска егзархија покушава да преобрати муслимане који говоре бугарски у хришћанство	84
Сл. 36. Бугарски конвој Црвеног крста	84
III-22. Проглас о покрштавању муслимана у Црној Гори из Реферата црногорске Ислједне комисије за утврђивање злоупотреба органа власти на простору Пећи, Рожаја и Ђаковице 1913. године	85
III-23. Званична осуда насилничког поступања бугарског генералштаба	86
III-24. Разарања узрокована ратом у селима око Скадра и агонија становништва које покушава да нађе „ваљан“ разлог за своју патњу - приказ Мери Едит Дарам	86
Сл. 37. Гладна сиротиња која је запосела башту италијанског конзулата, Скадар (средина јануара 1913)	87
Сл. 38. Бугари деле хлеб гладним становницима Једрена, април 1913.	87
IIIг. Иза линије фронта	87
III-25. Опис Београда једног хрватског дописника	87
III-26. Опис Цариграда једног француског новинара А. Новембар 1912. Б. Март 1913.	89

Сл. 39. Дељење помоћи породицама војника мобилисаних у румунско-бугарском рату, 1913.	90
III-27. Ситуација у Скадру за време опсаде града, према опису једног италијанског новинара	91
Сл. 40. На Цетињу – жене, деца и рањени војници	91
III-28. Српска жена	92
III-29. Једна Гркиња из више класе нуди своју помоћ као болничарка и говори и својим искуствима	92
Сл. 41. Српкиње вежбају гађање из пушке, 1912.	93
Сл. 42. Болничарке с пацијентима, 1913.	93
Сл. 43. Туркиње нуде своју помоћ као болничарке у Цариграду, 1912.	93
III-30. Инцидент између бугарских грађана и румунских војника у бугарској крчми, по причи једног румунског официра	93
III-31. Турци и Јевреји у Београду за време Првог балканског рата	94
III-32. Деца се играју рата у Београду	94
Сл. 44. Деца се играју рата у Врању, Србија	95
Сл. 45. Деца као болничари и болничарке у Подгорици	96
Сл. 46. Српски женски комитет Црвеног крста у Њујорку, организован ради сакупљања помоћи за рањенике	96
III-33. Акције за прикупљање новца за „јужнословенску браћу“ у Хрватској	97
Сл. 47. Кипарски добровољац у балканским ратовима	97
III-34. Добровољци и новчана помоћ са Кипра	97
III-35. Бугарске млекације у Цариграду	98
Сл. 48. Реклама за млеко у Грчкој	99

Четврто поглавље: Ратишта и посматрачи 100

IVa. Балканске покрајине Османског царства 100

IV-1. Одлуке о ставу Албаније у случају балканског рата – Скопље, 14 . октобар 1912.	100
IV-2. Херберт Адамс Гибонс, студент историје који је у време балканских ратова путовао Балканом и радио за Црвени крст, пише о албанској одбрани Скадра	101
Сл. 49. Пре напуштања Скадра: црногорска мајка са сином на гробу свог мужа и његовог оца, мај 1913.	101
IV-3. Телеграм председника албанске привремене владе министрима иностраних послова Црне Горе, Србије, Бугарске и Грчке, 29. новембра 1912.	102
Сл. 50. Албански устаници из Мирдите спремни да крену у рат против турске војске, 1912. (пре Балканског рата)	102
IV-4. Званична порука аустроугарског конзула послата министарству спољних послова Аустроугарског царства, Валона, 30. новембра 1912.	102
IV-5. Опасности од албанског разграничења по светски мир - француско виђење	103
IV-6. Меморандум групе македонских интелектуалаца који живе у Санкт Петербургу, од јуна 1913, упућен „владама и друштвима савезничких балканских држава“	103
Сл. 51. Грчки и српски дипломати и војни представници на Кајмакчалану где треба да расправљају о одређивању граница после поделе Македоније	104
IV-7. Идеју о аутономији Македоније доводи у питање један француски новинар, август 1912.	104

IVб. Територије Аустроугарске	105
IV-8. „Рат на Балкану 1912-13“, књига објављена 1914. представља дубоку анализу народа уплетених у рат, узрока и последица тог рата	105
IV-9. Словеначко виђење ситуације у Македонији	106
IV-10. „Обзор“, загребачки дневни лист, 10. октобар 1912.	106
Сл. 52. Хрватска карикатура, 1912.	107
IV-11. Покрајинске хабзбуршке власти уводе посебне мере у Босни и Херцеговини	107
IV-12. Ограничавање добровољачког покрета у Босни и Херцеговини	108
IV-13. Српски добровољци у Босни и Херцеговини	108
Пето поглавље: После рата	110
Vа. Политичке последице	110
Табела 15: <i>Подручје и популација балканских држава пре и после рата</i>	110
Мапе 2 и 3: <i>Територијалне измене на Балкану</i>	
<i>Лондонски мировни споразум и Букурештански мировни споразум</i>	111
V-1. <i>Finis Turquiae?</i> (Да ли је Турска готова) – коментар француског новинара, фебруара 1913.	112
V-2. Одломак из чланка у бугарским новинама, 26. јул 1913.	112
V-3. Из говора Јована Скерлића, писца и народног посланика у Народној скупштини Србије 18. октобар 1913.	112
Сл. 53. <i>Ослобођење поробљене Грчке</i> (грчка литографија)	113
Сл. 54. <i>Букурештанска мировна конференција</i> – румунска карикатура	114
V-4. Како последице балканских ратова по Румунију види румунски историчар Константин Кирицеску	114
Сл. 55. Заставе великих сила на скадарској тврђави, мај 1913.	114
Сл. 56. Српска војска у Битољу	115
V-5. Мартулковљева сећања о првом сусрету између српске војске и грађана његовог родног града Велеса, јесен 1912.	115
Сл. 57. Промена назива Ускуба у Скопље	115
V-6. Српски краљ Петар обећава једнака права за све народе различитог етничког порекла који живе на територијама припојеним Србији	116
V-7. Из прокламације црногорског краља Николе након закључења уговора мира у Лондону, 21. новембра 1913.	116
V-8. Чланак у румунским новинама о реакцијама народа у недавно припојеној јужној Добруци, као резултат Другог балканског рата	116
V-9. Бугарски национални интереси	117
Vб. Социјално-економски резултати	118
Табела 16: <i>Губици у балканском рату</i>	118
Сл. 58. <i>Величање Балканског рата</i> – румунска карикатура	118
V-10. Губици српске војске у балканским ратовима	119
V-11. Први светски рат: другачији рат	119
V-12. Нови крајеви – резултати пописа становништва у областима припојеним Србији	120
Сл. 59. и сл. 60. Избеглице	120

V-13. Број и смештај избеглица у Бугарској, према извештају премијера В. Радославова на 17. седници Народне скупштине	120
V-14. Муслиманске избеглице у Солуну	121
Табела 17: <i>Балкански досељеници у Турску</i>	121
V-15. Економске последице по Солун, према опису Социјалистичке федерације Солуна, 1913.	121
Vв. Идеолошке последице	122
V-16. Из читанке за пети разред основне школе, 1914.	122
Сл. 61. Насловна страна читанке за пети разред основне школе	123
V-17. Критички коментар и извештаји педагога и заговорника народног (говорног) језика Д. Глиноса о грчким уџбеницима, написан 1926. године	123
V-18. Чланак из црногорске штампе о предаји Скадра Великим силама	124
V-19. Радикализација националних осећања у Бугарској, после поезије Ивана Вазова	124
V-20. Одломак из сећања Михаила Мађарова, бугарског политичара из Народне партије, у коме изражава свој бол због синовљеве смрти	125
V-21. Познати хрватски писац Антун Густав Матош је на почетку Првог рата написао коментар у ком је бол за изгубљеним српским пријатељима, који су погинули у рату, помешан са изразито идеолошким погледима	126
V-22. Резултати ратова, како их види Међународна комисија за истраживање узрока и вођења балканских ратова	127
V-23. Област Килкис после балканских ратова А. Мишљење Турчина Ибош-аге Б. Сусрет с једним Бугарином	127
V-24. „Страх“, роман Некатија Кумалија о наслеђу балканских ратова	128
Мапа 4: <i>Југоисточна Европа после балканских ратова</i>	130
Библиографија	131

Балкански ратови 1912-1913 имају изузетан значај за историју југоисточне Европе XX века. Њихове дугорочне последице деценијама су се осећале у политичком, социјално-економском и културном развоју, а неке су и данас предмет научних, па и јавних расправа. Историографије земаља учесница у тим ратовима нуде нам противречна тумачења која су различита не само између тих земаља већ и унутар њих самих. У земљама као што су Бугарска и Турска, траума пораза покренула је трагање за „одговорностима“, а идентификација „узрока“ рата имала је политички циљ. У Србији и Грчкој, ратним „победницама“, балкански ратови су из различитих разлога били део једног ширег оквира у који је спадао и Први светски рат за Србију, а за Грчку рат у Малој Азији.

Корени балканских ратова леже у последицама руско-турског рата 1877-1878 који је обељежио крај „источне кризе“ 1875-1878, једне од највећих криза у историји такозваног „источног питања“. То питање састојало се од три главна елемента: дипломатске борбе између великих сила око утицаја над османским територијама, постепене пропасти султановог царства и националних ослободилачких покрета балканских народа за успостављање националних држава. Кризу између 1875-1878 решиле су велике силе на Берлинском конгресу прогласивши независност Црне Горе, Румуније и Србије које су све, као и Грчка, добиле нове територије и створивши кнежевину Бугарску и аутономну покрајину Источну Румелију. Реформе и аутономија морале су бити спроведене и у другим европским земљама Високе порте: у Албанији, Македонији, Епиру итд. Кипар је био препуштен британској администрацији док је Аустроугарска окупирала Босну и Херцеговину и Нови Пазар.

Међутим, Берлински мировни споразум је довео до низа сукоба и напетости међу балканским народима, јер се при стварању нових граница није држао етничких принципа. На многим местима где су вековима живели људи различитих националности, тај споразум је био неспроводив. Ниједна балканска земља није постигла национално уједињење унутар своје државе, а оно је постало главни циљ спољне политике сваке од њих. Последице тог настојања биле су следеће кризе: уједињење Источне Румелије и Бугарске и као његова последица српско-бугарски рат 1855, грчко-турски рат 1897, устанак у Македонији 1903, анексија Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске и проглашење независности Бугарске 1908, Албански устанак 1910-1912, и још неке мање тензије.

Ипак је главна тенденција у историји балканских земаља била миран развој и модернизација. Улагани су напори у успостављање модерних либералних уставних институција и политичких система, у ширење комуникационих мрежа са нагласком на железницу и изградњу путева, у развој индустрије и активирање унутрашњих и спољашњих трговачких веза. Балканске земље су се у сваком погледу суочавале са интеграцијом у Европу. То је створило дух надметања и прогреса. Национална култура била је једна од главних области модернизације и надметања и ту је држава деловала као кључни градитељ националног идентитета. Како су балканске земље градиле своје националне државе, дошло је време да консолидују своје нације. Средства коришћена у ту сврху била су народно образовање, национални празници и прославе, војна служба, националне цркве. Дух национализма доминирао је сваким догађајем и процесом.

Истовремено, све балканске земље су се трудиле да осигурају своју егзистенцију стварајући перспективу за даље ширење својих територија на рачун суседа, а највише на рачун Османског царства. Мотивација за ово варирала је од етнографских, геополитичких и економских реалности до историјских и културних права. Најефикаснији инструменти ове политике државног национализма биле су милетске школе, комуналне структуре у османским покрајинама у Европи и сукоб између Васељенске патријаршије и Бугарске егзархије. Њих су подржавали сви грађански и иредентистички покретачи.

Током прве деценије XX века ситуација у Европи доприносила је оваквом развоју догађаја. Систем два антагонистичка војна блока, Антанта и Централне силе, снажно је утицао на међубалканске везе. Трка у наоружавању и милитаризам постали су главна одлика и друштва југоисточне Европе. Ратни буџети влада земаља југоисточне Европе износили су трећину државног буџета. Удвостручиле су своје војске и набавиле ново наоружање из Европе. Све је било спремно за рат. Под сталним притиском Антанте, а највише Русије, постала је врло популарна идеја о стварању балканског савеза који би решио заједничке проблеме свих балканских земаља. Италијанско-турски рат 1911-1912, који се завршио италијанским заузећем Либије и Додеканеза, и перманентна нестабилност у европским османским територијама још више су пожуривали балканске политичаре.

Распад Османског царства убрзан је после Младотурске револуције 1908. године. Турски национализам организације „Јединство и напредак“ ојачао је хришћанско непријатељство, удаљујући од себе једини народ традиционално лојалан режиму, Албанце. Албански устанак 1911, предсказао је радикалну промену у равнотежи сила на Балкану. Велике силе, нарочито Италија и Аустроугарска, биле су забринуте за судбину Албаније док су суседне балканске земље имале друге амбиције у истој регији. Пре кошмарне поделе међу суседима - што је била могућа перспектива и за Албанију после османског пораза у италијанско-турском рату - албанске вође су се одлучиле на велики устанак ради обезбеђивања свог аутономног положаја. Средином јула 1912, албански устаници су поразили турску војску а 30. јула су захтевали распуштање османског парламента у року од 48 сати.

Фебруара 1912. године потписан је пакт о савезништву између Србије и Бугарске, а маја исте године сличан пакт између Грчке и Бугарске. Августа 1912. постигнут је усмени договор између Бугарске и Црне Горе. Покушаји да се Румунија укључи у Балкански савез остали су неуспешни. Савез је склопљен под строгим надзором Антанте, с идејом да се искористи у предстојећем светском рату. Међутим, интереси балканских савезника осујетили су тај план. Преузели су иницијативу и затражили реформе од османске владе као и аутономију у Албанији и Македонији. Кад је Порта то одбила, почетком октобра 1912, почео је рат упркос напорима великих сила да га одложе.

До почетка новембра, до краја прве фазе рата, балкански савезници су побеђивали. Бугарска војска се приближила Цариграду и Солуну, грчка војска је ушла у Солун и држала под контролом Епир и део Македоније, српска војска је заузела Косово, Нови Пазар, северну Албанију и део Македоније. Црногорска војска заузела је део Санџака и Метохију. Грчка ратна морнарица је паралисала османске комуникације у Егејском мору, док је Бугарска ратна морнарица урадила исто у Црном мору. Крајем новембра потписано је примирје, али без Грчке, која је наставила рат заузимајући острва Лемнос, Лезбос, Хиос и Самос у источном Егеју, и даље напредујући према јужној Албанији.

Мировни преговори започети су у децембру 1912. у Лондону, где су амбасадори великих сила заседали разрађујући услове мира. Балкански савезници су покушали да добију све европске османске територије западно од линије Енос - Мидија, као и егејска острва заједно са Критом. Порта је предложила да Македонија и Албанија добију аутономију, али да она

сама не изгуби ниједну територију. Споразум који су предложиле велике силе био је сличан предлогу савезника. То је довело до државног удара у Цариграду и влада је средином јануара 1913. прекинула преговоре и обновила непријатељства.

Друга фаза рата трајала је готово три месеца. Османске противнападе у источној Тракији одбила је бугарска војска; црногорска војска је заузела утврђење Скадар, а грчка утврђење Јањину, док је бугарска војска запосела Једрене.

Мировни преговори у Лондону су обновљени и 17. маја 1913. године потписан је мир. Савезници су добили све османске територије у Европи западно од линије Енос-Мидија и острво Крит. Подела добитка међу државама постала је велики проблем који је довео до распада Балканског савеза. Румунија је захтевала надокнаду у јужној Добруци. Бугарска је у почетку то одбијала, али је касније, априла 1913, на конференцији у Санкт Петербургу пристала да уступи град Силистрију. А права подела ратног плена тек је предстојала.

Сви балкански државници, наоружани свим могућим аргументима, захтевали су све више територија. „Јабука раздора“ била је Македонија, где се територијално разграничење показало готово нерешивим проблемом. Док је подела између Србије и Грчке била лакша, аспирације Бугарске биле су хоризонталне, пресецајући грчке и српске окупационе зоне. У балканским државама опозиционе партије биле су екстремно радикалне и захтевале су нови рат, овог пута против бивших савезника.

Грчка и Србија су 19. маја 1913. године потписале пакт о савезништву и постигле опсежан територијални споразум. Покушај Русије да се одржи још једна конференција балканских председника влада у Санкт Петербургу у циљу решења територијалних спорова био је закаснио и безуспешан. Бугарски цар Фердинанд је 16. јуна 1913. наредио генералу Савову да нападне српске и грчке линије фронта у Македонији. Почео је Други балкански рат. Грчка, Србија и Црна Гора објавиле су рат Бугарској, а Румунија их је подржала. И Османско царство је подигло војску против Бугарске. После више од месец дана жестоких борби, велике силе су опет интервенисале и зауставиле војна дејства. Мировни уговори потписани у Букурешту и Цариграду донели су нови територијални споразум у југоисточној Европи. Румунија је узела јужну Добруцу, Србија Косово, Нови Пазар и вардарску Македонију. Грчка је добила Епир, егејску Македонију и Крит. Црна Гора је добила градове: Пљевља, Бијело Поље, Беране, Рожаје, Плав, Пећ и Ђаковицу. Бугарска је узела пиринску Македонију и западну Тракију. Османско царство је повратило источну Тракију. Албанија је проглашена независном државом.

Балкански ратови су створили нову ситуацију на полуострву. Ниједна земља није била потпуно задовољна новим границама, мада је у Османском царству, у Бугарској и у Албанији незадовољство било највеће. Грчка је захтевала острва у Егејском мору, Србија излаз на море и Босну и Херцеговину; Црна Гора је хтела Скадар, а Румунија је била заинтересована за Трансилванију и Бесарабију. Ове аспирације су обликовале политику балканских држава у време избијања Првог светског рата који је почео на Балкану и који су многи савремени историчари сматрали новим балканским ратом у који су се овог пута умешале и велике силе.

Истовремено, балкански ратови су собом донели мржњу, сумњу и страх међу балканске народе. Народне приче су избрисале лична сећања и осећање заједништва међу суседним земљама, стварајући непријатељску слику. Психолошка траума ратова који су у свакој од зараћених земаља трајали дуго, сјединила се са новом траумом коју је изазвао Први светски рат и која је била посебно изражена у Османском царству и у Бугарској. Деценијама су је преносиле избегличке породице и тако утицале на заједничко сећање свих балканских народа. Ратови су на том темељу развијали национално осећање и национални идентитет,

јачајући идеју националне солидарности и заједничке судбине.

Циљ ове историјске читанке је раскид са традиционалним начином презентовања балканских ратова у школама и на универзитетима као претежно политичких догађаја у којима су главне фигуре краљеви, министри и генерали. Наравно, они су играли значајне улоге, али у војним операцијама су учествовали ниже рангирани људи, људи који су у свакодневном животу били цивили, а ратови су утицали на свакодневни живот целог друштва. Уобичајена представа да рат представљају само бојишта, победе и поразе има мало везе са реалношћу, јер су и обични људи у позадини живели тешко и у сталном страху да ће изгубити своје најмилије. У тим тешким временима било је много окрутности и зверстава, али и много хуманости и солидарности. Чак и у рововима под унакрсном ватром људи су у заједничкој патњи успостављали везе преко борбених линија.

Наша идеја је да покажемо разне видове рата и начин на који су их доживљавале различите групе људи широм југоисточне Европе. Тај упоредни приступ ће нам помоћи да разумемо различито гледање на историјске процесе, узимајући у обзир не само другачије позиције држава и народа већ и различите трендове унутар једног друштва које се, по дефиницији, сматра „хомогеним“. Упоредивањем различитих савремених и модерних становишта избећи ћемо илузију „монолитне“ историје у којој се релативност „истине“ види као препрека за разумевање прошлости.

Ову историјску читанку треба читати упоредо и паралелно са осталим трима. Прво, она је додатак Историјској читанци 1 која описује почетак распада Османског царства. Друго, она се преклапа са Историјском читанком 2 која прати процес стварања држава у југоисточној Европи. Балкански ратови су били важна епизода у консолидовању балканских националних држава и у кулминацији супротстављених националиста. И најзад, Историјска читанка 4 која покрива Други светски рат, може се користити као тачка упућивања на остале три ради бољег разумевања феномена рата и ратног искуства у XX веку.

Хронологија

Год.	Месец	Догађај
1911.	лето	Оживљавање албанског националног покрета
	средина јула	Напад Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО) у Штипу, Македонија. Османске противмере подстичу почетне разговоре између Бугарске и Србије
	16. септембар	Италија објављује рат Османском царству због припајања Либије
1912.	29. фебруар	Потписан српско-бугарски уговор о одбрамбеном савезу
	16. мај	Тајни бугарско-грчки мировни споразум о одбрамбеном савезу
	21–27. мај	Италија преузима острва Додеканез
	19. јул	Напад ВМРО-а у Козани, Македонија. Османске противмере разјарују балканске хришћанске државе
	30. јул	Албански побуњеници захтевају распуштање Османског парламента у року од 48 сати и урочују захтев за аутономију (да вилајети Скадар, Косово, Јањина и Битољ буду уједињени у једну покрајину; да албански војници служе само у тој покрајини; да албански буде језик администрације и образовања; да сви Албанци имају право да носе оружје)
	15. август (око)	Усмени споразум између Бугарске, Србије и Црне Горе: Бугарска даје војни зајам Црној Гори и плаћа црногорску војску у време рата. Црна Гора пристаје да зарати против Порте без провокације
	15. септембар	Српска влада издаје тајно упутство број 5669 својим амбасадама да делују у циљу припајања Охрида и Прилепа Србији
	17. септембар	Ултиматум Балканског савеза (Бугарска, Грчка, Србија) Порти: неодложна аутономија Македоније према Берлинском мировном споразуму. Ванредно стање и општа мобилизација објављена у Турској и у балканским земљама (18. септембар)
	18. септембар	Оснивање 70 малих група активиста ВМРО-а у Софији за извиђање и саботаже у Македонији и Тракији
	22. септембар	Тајна конвенција између Бугарске и Грчке
	23. септембар	Оснивање Македонско-једренског ВАД-а (добровољачког одреда) од избеглица генерала Петра Дарвингова – око 14.600 учесника
	26. септембар	Црногорска војска започиње ратна дејства против Порте
	28. септембар	Црногорска армија ослободила Бијело Поље
	2. октобар	Мировни споразум између Италије и Османског царства потписан у Ушију

1912.	3. октобар	Порта одбацује ултиматум и прекида дипломатске односе са Србијом, Бугарском и Црном Гором, али покушава да поправи односе са Грчком
	4. октобар	Османско царство објављује рат савезницима. Следећег дана Бугарска, Грчка, Црна Гора и Србија (7. октобра) објављују рат Порти. Почетак војних дејстава. Румунија објављује неутралност
	7–15. октобар	Бугарска војска заузима Источне Родопе и зауставља османску контраофанзиву (15-25. октобар)
	8–13. октобар	Прва и Трећа бугарска армија пробијају први османски одбрамбени фронт Ескиполос - Петра, заузимају Лозенград, а Друга бугарска армија опкољава Једрене. 13. октобра српска војска заузима Скопље, Куманово, Велес и Штип у Македонији.
	9–10. октобар	Грчка војска добија битку код Сарантапороса
	15. октобар	Увођење српског административног система на новим територијама у Македонији и на Косову. Црногорска армија узима Пљевља
	16. октобар	Прво бомбардовање из авиона у историји ратовања у Европи – бугарска авијација бомбардује једренско утврђење
	17. октобар	Црногорска армија ослободила Пећ
	17–20. октобар	Прва и Трећа бугарска армија пробијају други османски одбрамбени фронт код Лиле Бургас - Бунархисара
	19–20. октобар	Грчка војска добија битку код Јанице
	27. октобар	У Румунији формирана нова влада на челу са Титу Мајорескуом
	28. октобар	Грчка војска улази у Солун (предат 27. октобра) ујутро, а бугарска Рилска дивизија по подне. Почетак спора око Солуна
	29. октобар	Порта тражи примирје у Софији, али краљ Фердинанд I приморава бугарску владу да занемари тај предлог и прикрије га од савезника
	1. новембар	Почетак покрштавања Помака у Родопима. Мисија званичне бугарске цркве послата у децембру
	4–5. новембар	Прва и Трећа бугарска армија врше неуспешан напад на османски одбрамбени фронт код Чаталџе
	4–9. новембар	Декларације Централног комитета ВМРО-а против српских и грчких активности у Македонији
	9. новембар	Увођење бугарске администрације на новим територијама
	14. новембар	Македонско-једренски добровољачки одреди поразили османске снаге у западној Тракији
	18. новембар	Македонско-румунско друштво врши притисак на владу да нешто предузме

1912.	20. новембар	Примирје између савезника и Порте. Грчка одбацује примирје и наставља војна дејства у северном Епиру
	20–21. новембар	Први сукоби између бугарске и грчке војске недалеко од Солуна, изглађени крајем месеца
	28. новембар	Национални конгрес у Валони проглашава независност Албаније
	3. децембар	Грчко-турска поморска битка код острва Ели
	3–24. децембар	Лондонска мировна конференција. Савезници траже османске покрајине у Европи западно од линије Енос - Мидија и острво Крит. Порта предлаже да се да аутономија Македонији и одбија да преда територије. На дан Божића Порта се повлачи из преговора, велике силе врше притисак (нота од 4. јануара 1913) и предлог савезника бива прихваћен. Лондонска конференција амбасадора најављује да Албанија треба да постане независна држава (20. децембар)
	8–17. децембар	Пропала бугарска тајна мисија у Цариграду ради сепаратног мира са Османским царством
1913.	5. јануар	Грчко-турска поморска битка код Лемноса
	16. јануар	Бугарско-румунски протокол у Лондону за кориговање територија у Добруџи. Под притиском Русије, Софија је спремна да коригује границу
	21. јануар	Порта осуђује примирје и креће у непријатељства са покличем „Софија или смрт!“
	26–28. јануар	Османске контранападе у Галипољу и Чаталци и искрцавање у Шаркеју одбија бугарска војска
	30. јан–2. феб.	Безуспешни бугарско-румунски преговори о Добруџи у Софији
	5. фебруар	Обнавља се тајни мировни споразум између Румуније и Аустро-угарске
	21. фебруар	Грчка војска заузима Јањину. Бугарско-грчки инциденти код Нигрите
	5. март	Убиство грчког краља Ђорђа I у Солуну
	2. и 11–13. март	Бугарска војска заузима Једрене
	18. март–26. април	Конференција великих сила у Санкт Петербургу о спору око Добруџе. Бугарска предаје Силистрију Румунији и гарантује права Влаха у Македонији, али тензије не престају
	11. април	Црногорска војска заузела Скадар
	13. април	Примирје између Порте и Балканског савеза
	22. април	Потписан грчко-српски протокол, а за њим и војни пакт (1. мај 1913)

1913.	1. мај	Под ултиматумом Црна Гора предала Скадар трупамa Великих сила
	19–21. мај	На састанцима бугарско-грчке комисије о разграничењу у Солуну постигнут споразум. До краја месеца разграничења су, са неколико изузетака, довршена
	17. мај	Лондонски мировни споразум
	19. мај	Грчко-српски споразум у Солуну
	26. мај	Црна Гора стала на страну Србије у рату против Бугарске и послала Србији у помоћ одред од 12.000 војника
	30. мај	Србија прекида железничке везе са Бугарском
	1. јун	Бугарски председник владе Иван Гешов даје оставку а смењује га Стојан Данев. Н. Пашић подноси оставку у Београду. Обема оставкама врши се притисак на Русију у вези са нагодбом о арбитражи
	5–13. јун	Бугарско-српски војни сукоби око Злетова
	15. јун	Тиквешки устанак ВМРО-а у позадини српске војске уз пристанак бугарске команде
	16. јун	По тајној команди цара Фердинанда I, бугарска војска напада српску како би помогла побуњеницима. Други део бугарске војске заузима луку Лефтера и гранатира грчке крстарице. Почетак Другог балканског рата
	18. јун	Бугарска влада одлаже сва војна дејства, смењује главно-командујућег бугарске војске и поставља на то место проруски оријентисаног генерала Радка Димитријева. Руска влада предлаже конференцију
	19–21. јун	Бугарско-грчка битка код Килкиса
	21. јун–11. јул	Грчка офанзива у источној Македонији стиже до Симитлија (13. јул), где је зауставља бугарска војска. 15. јула грчка војска заузима западну Тракију
	22–28. јун	Бугарска војска заузима Пирот у Србији
	28. јун	Румунија објављује рат Бугарској и до 5. јула без отпора заузима северну Бугарску. 11. јула Аустроугарска зауставља напредовање Румуније
	30. јун	Порта почиње напредовање у источној Тракији и заузима Једрене (10. јул)
	3. јул	Румунска војска окупира Варну у Бугарској 6. јула. Румунски коњички одред стиже у Софију
	4. јул	Основана нова проаустријска бугарска влада на челу са Василиом Радославовим

1913.	13. јул	Муслимански устанак у западној Тракији против повлачења бугарске војске и грчког напредовања – „република Ђумурђина/ Комотини“
	15–17. јул	Бугарска контраофанзива против грчке војске код Кресне
	29. јул	Конференција амбасадора одлучује да Албанија треба да буде „независна, суверена кнежевина“. Велике силе бирају принца Вилхелма фон Вида, 35-годишњег немачког капетана у војсци, за владара Албаније. 3. септембра 1914. принц Вилхелм бежи из земље
	17. јул–16. август	Конференција мира у Букурешту; 18. јула примирје
	25. јул–15. август	Евакуација румунске војске из Бугарске
	16. септембар	Цариградски мировни споразум између Бугарске и Порте. Ова друга поново узима источну Тракију са кориговањем границе у корист Бугарске која узима западну Тракију
	1. новембар	Мировни споразум између Грчке и Порте потписан у Атини
	19. децембар	Фирентински протокол. Гранична комисија коју је поставила Лондонска конференција амбасадора одређује албанску јужну границу и Албанији додељује Корчу и Ђирокастру које је окупирала Грчка
1914.	13. фебруар	Грчка добија сва острва у источном Егеју осим Ивроса, Тенедоса и Кастелориза и повлачи војску са територија додељених Албанији
	28. фебруар	Грци из јужне Албаније (коју они зову северни Епир) проглашавају независност под вођством Г. Ц. Зографоса, бившег министра иностраних послова Грчке
	28. јул	Атентат на престолонаследника Франца Фердинанда у Сарајеву, Босна. Почетак „јулске кризе“
	1. август	Аустроугарска објављује рат Србији – избија Први светски рат. Све друге балканске земље остају неутралне.

